

בראשית יוני נכנסו לתוקף חילופי גברי בראשות המכון לחקר העתונות היהודית באוניברסיטת תל אביב. במקומו של שלום רוזנפלד, שכיהן בתפקיד זה מאז יסד את המכון לפני 14 שנה, נכנס לתפקיד פרופ' מיכאל קרן. ב-27 במאי 1997 נערך באוניברסיטה ערב פרידה לשלום רוזנפלד. בערב נשאו דברים נשיא אוניברסיטת תל אביב, פרופ' יורם דינשטיין, רקטור האוניברסיטה, פרופ' דן עמיר, פרופ' נילי כהן, שהחליפה את פרופ' עמיר בתפקיד הרקטור, העתונאי יוסף (טומי) לפיד ופרופ' מיכאל קרן. פרופ' בנימין הרשב הרצה על הנושא "הקרנת המציאות הציבורית בעתונות ובספרות". בעמודים אלה מובאים דבריו של שלום רוזנפלד:

בשבח העתון של שלום

שלום רוזנפלד

כבוד נשיא אוניברסיטת תל אביב יורם דינשטיין, האשם העיקרי בכך שעשיתי בין כתלי אוניברסיטה זו 14 שנה כמניין "די"; כבוד הרקטור פרופ' דן עמיר והרקטור הנבחר פרופ' נילי כהן, שדלתם היתה פתוחה לפני כל אימת שנוקקתי להם, כבוד דיקן הפקולטה למדעי הרוח פרופ' מרסלו דסקל, כבוד דיקן הפקולטה למדעי החברה פרופ' אריה נדלר, נשיאות נכבדה.

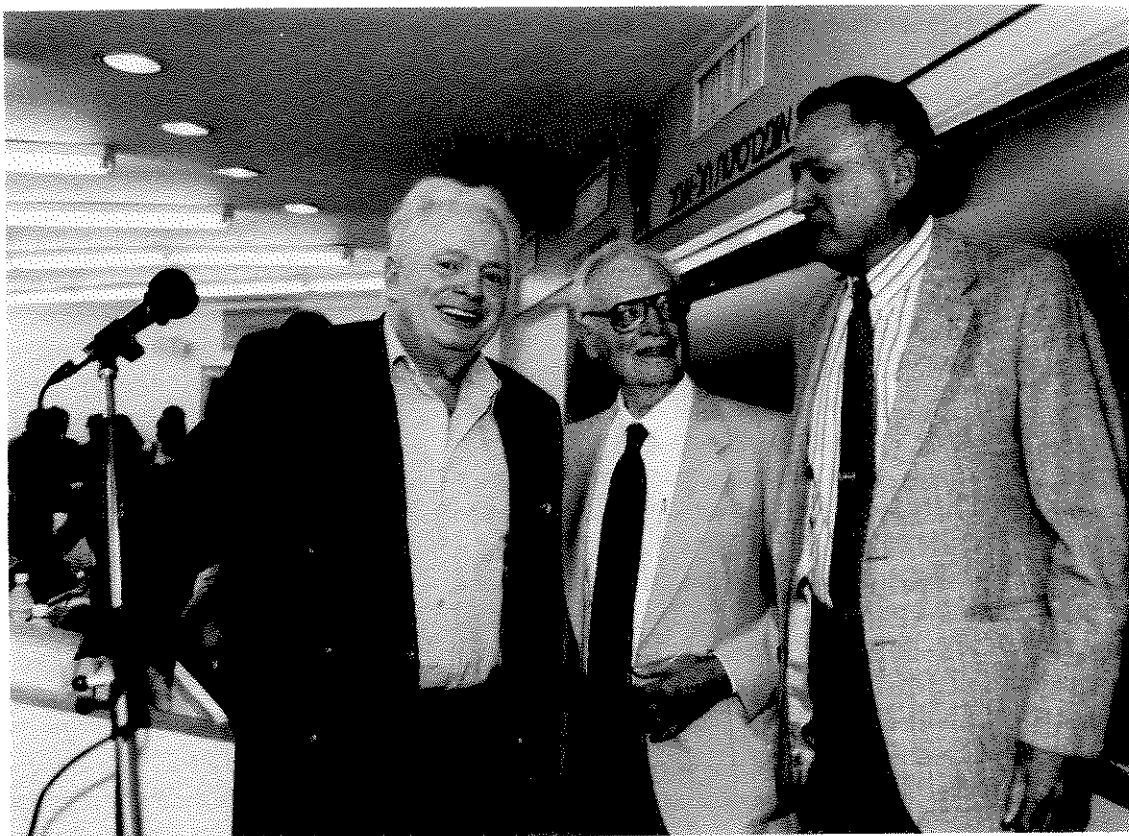
נהייתי מאד מכל המלים החמות שנאמרו כאן לכבודי מפי ידידים שזכורו לטובה כמה ממצעי שעשיתי באוניברסיטה, ובעקבות "ידי הימנית" ידידי טומי לפיד שסגרה את מצעד המברכים רק אומר: "תידבק לשוני לחיכי" אם אשכח את כל השנים המעניינות הללו. על חלק גדול ממה שהושג ראויים לכל שבח שני אנשים שהעבודה המשותפת אתם היתה אחת החוויות הכי נעימות באותה תקופה: ירדנה בר אוריין, שהקימה וניהלה ביעילות רבה את המינהלה של המפעל הזה וד"ר מרדכי נאור, חבר נאמן ועורך מעולה של פירוטומי המכון ובתוכם כתב העת שלנו, "קשר", שהשבוע יוצאת לאור החוברת העשרים ואחת שלו. ועכשיו ברשותכם, בדקות הספורות שקצבתי לעצמי, תשדיר שירות קטן.

מספרים, שכאשר מאו צה טונג נשאל פעם איך הוא מעריך את המהפכה הצרפתית, ענה במשפט לקוני: מוקדם עדיין להעריך. אכן, מוקדם עדיין להעריך את מה שעשינו, אבל בהחלט חשוב לספר בכמה מלים ממה אני פורש ואל מה נכנס ידידי פרופ' מיכאל קרן, שעמל וטרח למען כנס חגיגי זה. הנושא הוא חקר העתונות היהודית על כל גלגולי הדורות, הארצות, הלשונות והאנשים שעשו אותה. זה פרוייקט חובק זרועות עולם ומרתק מאין כמוהו. התקשורת היהודית היא תופעה ייחודית בעיצוב דמותה

הרוחנית והתרבותית של האומה ובמילוי כמה צרכים קיומיים שלה. בזכות ההיסטוריה והגיאוגרפיה שלו, עם ישראל הוא עם הקשר. הרבה לפני הופעת העתונים הכתובים הראשונים קיימו קהילות יהודיות ויחידים בתוכן, קשרים בין לאומיים ענפים עם אלה באמצעות מכתבים מן הסוג שאלפים רבים מהם נמצאו בגניזת קהיר. הקשר קויים באמצעות שד"רים (שליחים דרבנן) וגם על ידי טרובדורים נודדים שעברו ממקום למקום וסיפרו בחרוזים ובפזמונים את חדשות הימים. מבחינה מסוימת, גולת הכותרת של התקשורת היהודית הטרומ מודפסת היו אותן שאלות ותשובות, ה-RESPONSA בלע"ז, שתרמו רבות ליצירת קוד התנהגות זהה, או לפחות דומה, לציבורים היהודיים המנותקים אלה מאלה על ידי ימים, מדבריות והרים. ספרות מיוחדת זו מקיפה מאות אלפי שאלות ותשובות מפיהם של רבנים וגאונים ראשונים ואחרונים בכל עניין ונושא העולה על הדעת.

התעכבתי על היבט זה של התקשורת היהודית מכיוון שכתב העת העברי הראשון בעולם, "פרי עץ חיים" באמסטרדם, שגיליונו הראשון יצא בשנת 1686 והופיע מאה שנה ברציפות, היה כל כולו אוסף שאלות ותשובות בענייני הלכה, מנהגים, יחסי היחיד והחברה וכללי התנהגות של יום יום. אחת השאלות למשל, שעליה השיב הגדול בתורה ר' יעקב עמדין במאה ה-18, היתה האם מותר לקרוא עתונים בשבת. ותשובתו היתה חיובית, "בעיקר משום שיש מלחמות ושעת חירום בעולם ולפעמים יש צורך גדול לידע איזה צד גבר ויש לחוש אפילו מעסקי נפשות."

שלא כמו "פרי עץ חיים" בשפה העברית, כתבי העת היהודיים שקדמו לו מעט, בספניולית וביידיש, עסקו בעיקר בענייני חולין,

שלום רוזנפלד (במרכז)
פרופ' יורם דינשטיין (מימין)
ויוסף לפיד בערב הפרידה
משלום רוזנפלד באוניברסיטת
תל-אביב

לא העתונות היהודית המציאה את הצהוב, ואת ה"שונד" הידוע לשמצה, שפרח בעתונות היהודיים במורת אירופה ובאמריקה ושלא מעט סופרים מכובדים ופובליציסטים תרמו לו בעילום שם ולמען פרנסה. ולא העתונות היהודית הקדומה המציאה את הבורות. שהרי כתוב במפורש: "ישראל יש בהם בני תורה ויש בהם עמי הארץ ויש בהם בורים." ולא אנחנו כאן בארץ גילינו את מלחמות החורמה בין המו"לים, או בין עורכים על רקע השקפות עולם, דעות פוליטיות ואינטרסים. ולא הדור שלנו המציא את שיטות ההפצה האגרסיביות, כולל הפרסים וההגרות. כבר בראשית המאה הזאת הגריל עתון עממי יהודי באמריקה, "טאגבלאט", בין קוראיו בחורה. "שיקסה" לא עלינו. כל ההיבטים האלה של העתונות היהודית הם אתגר מרהיב למחקר.

במה אנו עוסקים אפוא? ראשית, הקימונו מרכז מידע ממוחשב בנושאים תקשורתיים אוניברסליים וישראלים, שפועל בהנהלתה של כרמן אוסי, בוגרת לימודי העתונאות שלנו. יש לנו כיום במחשב כמאה אלף ערכים ראשיים ומאות אלפי ערכים נלווים על תקשורת בכללה. המכון קשור לוגיסטי למרכז המידע. הוא עוסק במיוחד בעתונות היהודית שהופיעה לראשונה לפני למעלה משלוש

ספנות ומסחר, ידיעות פוליטיות כלליות וכאלה שהיתה להן נגיעה למצב היהודים. העתון הראשון ביידיש מגורמנת, מודפס בכתב רש"י, "דינסטגשי" ו"פרייטגשי" קוראנטן, כלומר הקוראנטים (הרצים) של יום ג' ושל יום ר', הביא הרבה ידיעות על אירועים מצערים מחיי היהודים הנטונים לרדיפות והתנכלויות. אחדותו של עם ישראל ועקרון הערכות ההדדית, התבטאו בין היתר גם בשותפות ידיעה על הנעשה מקרוב ומרחוק: החל משריפתם חיים של כמה מאראנים (אנוסים) בפורטוגל וכלה במותם של יהודים בקרבות בין האוסטרים והתורכים כשערי בודפשט. העתון היהודי היה מושך בפעמון אועקה כל אימת שנתרגשה צרה על יעקב ואף יזום פעולות הצלה ומגביות לפדיון שבוים. וכמו בימינו אלה, גם העתונות היהודית הקדומה היתה נקרעת בין מימוש תפקידיה המקצועיים והחברתיים לבין הבטחת עצם קיומה. כבר אז צריך היה לתת את הדעת גם לתפוצה, ולצורך תפוצה צריך גם מה שקרוי סנסציות. וכך, יש כבר באחד הקוראנטים מן המאה ה-17 ידיעה על תינוק שנולד בלמברג — היום לכוב — ולו שני ראשים, וראה זה פלא שניהם כבר מדברים, כל ראש בשפה אחרת. וזו רק דוגמה אחת מני רבות.

השפה הדומיננטית שבה הופיעו העתונים לפני השואה היא יידיש, "לשון הזמן", כהגדרתו של דב סדן, בהבדל מ"לשון הנצח" העברית. בביבליוגרפיה שהוצאנו לא מכבר במסגרת הפירסומים שלנו, אנו מספרים גם על 254 כותרים של כתבי עת יהודיים צפון אפריקה – אלג'יריה, תוניסיה, לוב ומרוקו. רובם בשפה היהודית-ערבית, אחרים בצרפתית, איטלקית וספרדית, וגם בעברית.

ואי אפשר שלא להזכיר אלפי כתבי עת יהודיים בשפות שונות ברחבי האמריקות. 40 כתבי עת יהודיים הופיעו אפילו בסין. ברישום החלקי שלנו יש 383 עתונים יהודיים יומיים שהופיעו מאז ה"קוראנטים" באמסטרדם, מהם 151 עתונים יומיים בעברית ו-181 עתונים יומיים ביידיש. אני אומר "יש", אבל זה כבר מזמן לא "יש". היום אין עוד בעולם כולו אפילו עתון יומי אחד ביידיש. ובשנים האחרונות בלבד הוכלנו למנוחתם האחרונה כאן בארץ כתריסר עתונים יומיים ושבעונים מפוארים.

אנחנו משתדלים לכנס אצלנו גיליונות ראשונים וגיליונות אחרונים של כתבי עת יהודיים חשובים שהיו ואינם עוד. קולקציה נכבדה של "זכרונם לברכה". זה שנים שאני אישית מחפש גיליון היסטורי שמסמל בעיני את קיצה של יהדות מזרח אירופה ושל

העתונות שלה: גיליון של יומן יהודי מה-22 בספטמבר 1939 ערב יום כיפור, בעיצומה של המלחמה. הכוונה ל"היינט" הווארשאי, שהיה במשך שנים מבאי ביתנו בעיירת הולדתי. אותו גיליון הוכן על ידי איש בודד שהעז להגיע למערכת תחת מטר של פצצות גרמניות, תוך דילוגים מעל עיי חורבות. הגיליון הופיע בדף אחד בלבד כשבמרכזו עמודו הראשון פרק תהלים. לא רק את הגיליון עצמו טרם הצלחנו לאתר, אבל אפילו לא מידע מדויק על אותו פרק תהלים. עתונאי וסופר ידוע, שבעור שיניו נחלץ מווארשה הבורעת, זוכר במעומעם שאולי היה זה פרק מ"ד. קראתי אותו פרק מחדש אתמול והוא העביר בי צמרמורת. איזה סוף טראגי והירוואי. שקיעת עולם ממש. עולם מופלא, ענף יחיד במינו של התרבות היהודית, שאי אפשר להתעלם ממנו, אסור להשכיח אותו, ותוכה לשמר, לחקור וללמוד.

מאות שנה ומאז היא מופיעה בקביעות בכל היבשות לפחות בארבעים שפות (להוציא את שתי השפות שבהן דיברו שני הראשים מן הסיפור הקודם). בכמה עתונים מדובר? איש אינו יודע בוודאות. יש אוספים רבים של עתונים יהודיים בספריות, באוניברסיטאות, במרתפים של כנסיות נוצריות וב"כנידמים" פרטיים וציבוריים ברחבי העולם. חלקם מקוטלגים, חלקם בתפוזות. מסתבר כי רק העתון של אתמול הוא מצרך מיושן שאין חפץ בו. אבל לא העתון של שלשום. עתונים ישנים הם אוצרות נדירים לחקר והבנה לא רק של העתונות עצמה כתופעה אוטונומית אלא גם כמקור ראשון במעלה ללימוד תולדות עמנו, תלאותיו, נדידותיו, אורחות חייו, מאבקיו, דאגותיו הקיומיות, לשונותיו וכיוצא באלה. עד כה הספקנו להעלות במחשב המרכזי שלנו את שמותיהם ופרטים חשובים כולל, ככל הניתן, מקום הימצאם של שבעת אלפים כתבי עת יהודיים ודומני כי לא אטעה אם אומר שזה אולי שלישי מן המספר הכולל המשוער.

יש ביניהם עתונים שגדולי הסופרים בישראל עשו בהם את צעדיהם הראשונים ויש עתונים של פרולטריון נרדף ולוחם. יש של אפיקורסים גמורים ויש של אורתודוקסים. יש ביטאונים של חזנים ויש של מוהלים. יש עתוני נשים ויש של ילדים. יש דו לשוניים, תלת לשוניים ואפילו בארבע לשונות. ויש מאות עתוני הומור והיתול. היו עתונים של איש אחד, כמו "הסדן" של אורי צבי גרינברג או "געציילטע ווערטער" של איציק מנגר, או כמו עתונו של מחבר "התקווה" נפתלי הרץ אימבר, או "המחר" של אביגדור המאירי, או כמו עתונו בגרמנית של הרב החסידי אהרון מרכוס בקרקוב בסוף המאה ה-19, שניהל התכתבות אינטנסיבית עם תיאודור הרצל בקשר לקונגרס הציוני הראשון בנושא דת ומדינה. אני מזכיר עתון זה כי בשלב מסוים הוא חולל להופיע לכמה חודשים מכיוון שהרב מרכוס נאלץ להקדיש את כל זמנו, מרצו וכספו להצלת בנו שנרקמה נגדו עלילת דם על ידי שכניו הנוצרים. ויש עתונים שיצאו בכתב יד. אוסף שלם של עתונים כאלה יצא במחנה ברגן בלזן, אחרי השחרור והוא מצוי אצלנו. וכמוכן עתונים שיצאו במחתרת, בשבי, בגיטאות או במחנות.